

מאמרים

זהות לאומית במשבר – הנרטיב הלאומי בעיתונות הישראלית על רקע

מלחמת לבנון

יעקב ידגר

מבוא

הזהות הקולקטיבית הלאומית, תחושת ה"אנחנו" של "בני העם", אינה מתקיימת מאליה. היא זקוקה לסוכנים ולאמצעים שיקיימו אותה, ישמרו ויעדכנו את משמעותה בהתאם להתפתחויות היסטוריות ותרבותיות, ויביאו אותה לידי ביטוי.

אחד האמצעים החשובים למילויים של תפקידים אלה הוא "הסיפור שלנו": הסיפור שאנחנו, כקולקטיב לאומי, מספרים על עצמנו; הסיפור שאומר לבני הלאום (ולכל המתעניין בהם) מי הם, מהו עברם הלאומי המשותף, מהם הערכים שראוי כי ינחו את התנהגותם, מה התכונות המאפיינות אותם כקיבוץ, לאן מועדות פניהם בעתיד וכיצד עליהם לנהוג במישור החברתי והמדיני. סיפור העל הכולל נבנה משורה של סיפורי-משנה, מיתוסים ייחודיים, סמלים ודימויים. הספרות המחקרית מכנה סיפור זה לרוב בשמות "הנרטיב הלאומי" או ה"מטא-נרטיב".

לרוב, הנרטיב הלאומי אינו מבוטא באופן גלוי ומפורש. אדרבא, כוחו הוא דווקא בתפקודו ה"סמוי" והמשתמע כמסגרת פרשנית, כפריזמה דרכה נצפית המציאות ובאמצעותה היא מובנת. במילים אחרות, "הסיפור שלנו" משמש כמודל באמצעותו אנחנו מבינים את העולם וכמרשם להתנהגותנו באותו עולם, למרות שבדרך כלל איננו מבחינים בקיומו של סיפור זה. במרבית המקרים, אנחנו מתוודעים אליו לראשונה – מבלי להיות מודעים לכך - כתלמידים בגן הילדים ובבית הספר. הוא עומד מאחורי הסיפורים שאנחנו שומעים ומפנימים ומנחה את הטקסים והמשחקים בהם אנחנו משתתפים, הוא עומד מאחרי תוכנית הלימודים שלנו בבית הספר, והופך לחלק מתפיסת העולם שלנו כבוגרים.

"סיפור העל" או הנרטיב הלאומי אינו קפוא וקבוע. הוא מתפתח, מתעדכן ומשתנה באופן מתמשך ומורכב. התפקיד של שימור, עידכון והפצת הנרטיב הלאומי שמור לרוב לחוג מובחן מתוך כלל החברה. בעידן המודרני, אמצעי תקשורת ההמונים תופסים מקום מרכזי בחוג זה. מאז ראשית הופעתם מילאו אמצעי תקשורת ההמוניים תפקיד מרכזי בשימורה של הזהות הלאומית.

ה"מסר" התקשורת - על כל סוגיו, מדיווח חדשותי ועד בדיה קולנועית – מכיל את ביטויי השונים של הנרטיב הלאומי, ומשמש ככלי להפצתו, לאישושו ולעיצובו הבלתי פוסק.

צריכתה של תקשורת ההמונים מתפקדת כמעין ריטואל חילוני המאפשר לראשונה לפרט לראות (או לדמיין) את עצמו כחלק מקולקטיב לאומי רחב היקף, ומבסס תחושת אחווה בין מרכיביו האלמוניים של אותו קולקטיב, תוך שהוא משדר סדר יום ערכי מסוים. במיוחד יש לייחס חשיבות לתפקיד שממלאת בעניין זה העיתונות היומית. לדעת חוקרי הלאומיות, עצם צמיחתה של התפיסה הלאומית, עצם יכולתנו לחשוב במושגי ה"אנחנו" הלאומי רחב ההיקף – היתה, לפחות בחלקה, תוצר של הופעת העיתונות היומית.

מכאן מתבהרת חשיבות העיתונות לשימורה, עדכונה ושכתובה של הזהות הלאומית. העיתונות משתמשת בנרטיב הלאומי כפריזמה להכרת המציאות ולהבנת משמעותה עבור קהלו של העיתון. בתוך כך היא "חושפת" את עקרונותיה הבסיסיים של תפיסת העולם הקולקטיבית, מעדכנת אותם כך שיתאימו לשינויים תרבותיים וערכיים ומנסחת אותם מחדש לכדי תמונה כוללת. מכאן התרומה של חקר התקשורת לבחינתה של סוגיית הזהות הלאומית.

במחקר מפורט שערכתי בנושא זה¹ בחנתי את התפתחותו של הנרטיב הלאומי הישראלי, כפי שבא לידי ביטוי בטיפולה של העיתונות הישראלית בשורה של ארועים קריטיים בין השנים 1967 – 1997. התמונה המרכזית העולה ממחקרי היא שבתקופה הנדונה חלו בנרטיב הלאומי (בהצגתו העיתונאית) שינויים מרחיקי לכת, שעיקרם מעבר מקוטבה הפרטיקולריסטי של הזהות הלאומית הישראלית-ציונית אל עבר קוטבה האוניברסליסטי של זהות זו. במידה לא מבוטלת ניתן לתאר שינויים אלו כנטישתו של נרטיב אחד, "הנרטיב היהודי-פרטיקולריסטי", למען נרטיב אחר, "הנרטיב ההומניסטי-אוניברסליסטי" או "נרטיב השלום", המציג מערכת חלופית של ערכים וזהויות.

בתוך תמונת המעבר הרחבה הזו מצטיירת מלחמת לבנון כנקודה קריטית שחשפה את משבר הערכים והזהות העומד בבסיס המעבר בין הנרטיבים. חשיפה זו עצמה מילאה תפקיד מכריע בהתמודדותה של האליטה העיתונאית עם המציאות – הן המדינית-תרבותית והן הזהותית-ערכית – ומכאן השפעתה על התפתחותו העתידית של הנרטיב הלאומי.

¹ ראו ידגר, יעקב, האינטלקטואלים והמסורת: יחסם של ראשי העתונאות העברית אל הנרטיב הלאומי בישראל 1967-1997, חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", אוניברסיטת בר-אילן.

הנרטיב הלאומי על רקע מלחמת לבנון

אך שמלחמת לבנון מילאה תפקיד מרכזי בחשיפתו של משבר הזהות בחברה הישראלית, הנקודה הארכימדית ההכרחית להבנתו של משבר זה היא מלחמת יום הכיפורים. רבות דובר על השפעתה של המלחמה על הזהות הלאומית בישראל, על אמון האזרחים במערכת הפוליטית, על מעמדו ודימויו של צה"ל, ועוד. הטיפול העיתונאי-פרשני במלחמת לבנון חשף את אחת מהשלכותיו ארוכות הטווח של המשבר שיצרה מלחמת יום הכיפורים. המדובר בהתפרקות המבנה המוכר של הזהות הלאומית, ללא היווצרות בסיס אלטרנטיבי לזהות זו בדמותו של סיפור על מלכד, שלם וקוהרנטי. התוצאה היא בלבול גדול, המוליד קושי אקוטי להבין את המציאות.

העיון בעיתוני יוני 1982 מעלה את המסקנה, שלא היתה כל מסגרת פרשנית-נרטיבית מאחדת ומקובלת שתנחה את תפיסת המציאות ואת "שידורה" לקהל. פרשנותם של עיתונאי ישראל את המציאות התאפיינה בריבוי קולות וגישות ואף במבוכה ניכרת, המעידים בעליל על העדרו של נרטיב מנחה ברור.

על רקע "פלורליסטי" זה הופך הניתוח הפרשני לבעייתי יותר. הוא מחייב כפייתה של מסגרת נרטיבית, שרבים מהכותבים בעיתונות נדמים כחסרים אותה, או אף מתחמקים ממנה במתכוון. בהסתייגות זו אבקש להציג את הפרשנות העיתונאית של מציאות יוני 1982 כהופעתן של שתי מסגרות נרטיביות עיקריות – שני נרטיבים "רזים" המתחרים זה בזה, פעמים רבות נוגדים זה את זה ולעתים חופפים האחד את השני, כאשר אף אחד מהם אינו מגיע למעמד דומיננטי. בהסתמך על ערכיהם הראשיים, ניתן לכנות את שני הנרטיבים – "הנרטיב היהודי" ו"הנרטיב האוניברסליסטי".

נרטיבים רזים אלו הם גרעיניהם של אותן שתי גרסאות – פרטיקולריסטית ואוניברסליסטית – ללאומיות הישראלית, שהן הציר עליו מתפתח הנרטיב הלאומי הישראלי. הנרטיב היהודי מהווה מעין גרסה אתנוצנטרית מסורתית, ובו בזמן אינדיבידואליסטית, של הממלכתיות הציונית. נרטיב זה מתאפיין בכך שהוא מעורר מחויבות אישית פחותה מאשר הנרטיבים שקדמו לו. ערכיו חושפים את העובדה שדאגות אישיות תפסו את מקומן של הדאגות הקולקטיביות כגרעינה של הזהות. בניגוד לנרטיבים קודמים, אין הוא מטיף ליצירת טיפוס חדש של אדם יהודי וחברה יהודית. במסגרתו של נרטיב זה מוצגים העם היהודי ותרבותו המסורתית כמי שעומדים בשורש הזהות הישראלית. הערכים והסמלים הנלווים לנרטיב זה הם אתנוצנטרים

בעיקרם, כשההיסטוריה והתרבות היהודיים זוכים למעמד על, תוך כדי הדגשת נבדלותם של היהודים משאר אומות העולם. לדידו של נרטיב זה, להיות ישראלי משמעו להיות יהודי. על פניו, הנרטיב האוניברסליסטי מבקש להיות "לא נרטיבי". הוא נמנע מהצגתה של המציאות הלאומית כהופעתה של אמת ברורה כלשהי. בשורשו עומדת כאמור שלילתם של היסודות הנרטיביים הלאומיים הציוניים המקובלים. לעומתה של ההנגדה החדה בין ה"אנחנו", הטובים והצודקים, לבין ה"הם", הרעים והתוקפנים, מציג נרטיב זה חוסר אמון של ממש בדימוי העצמי והזדהות חזקה עם מי שנחשב עד כה ל"אחר" בסיפור הלאומי. נרטיב זה מערער גם על הראייה ההיסטורית הפרטיקולריסטית שהציגה הלאומיות הציונית, ומעמיד את ההומניזם האוניברסלי כערכו העליון. להלן אבקש להציג את קווי המתאר של שני הנרטיבים המתחרים הללו, באמצעות התחקות אחר התשובות שהם מציעים לשאלות השונות, עליהן אמור הנרטיב הלאומי לענות:

היחס אל העולם

מקומנו בעולם, או ליתר דיוק, יחסו של "העולם" אל העם היהודי, מהווה נדבך מרכזי של הנרטיב היהודי. כאמור לעיל, נרטיב זה מציב באופן ברור את ישראל כאומה מבודדת העומדת אל מול עולם עוין. כפי שאירע במלחמת ששת הימים ומלחמת יום הכיפורים, גם על רקע מלחמת לבנון הוצגו חוסר ההבנה שמגלה העולם למצוקותיו של העם היהודי, התעלמותו מצרכיה הקיומיים של המדינה והתנגדותו הפעילה למימוש עצמאותה של ישראל כמובנים מאליהם. אותו "עולם", אף יעשה כל שביכולתו בכדי לשלול מהעם היהודי את הישגיו הצבאיים, כשהוא מונע על ידי שנאה צרופה ליהודים ואהדה גלויה לאוייביהם. זהו עולם ציני, צבוע וקר שיחסו אל היהודים נקבע על ידי תמהיל של אינטרסנטיות צרה ואנטישמיות. הוא רוצה אך ורק ברעתו של היהודי, ופועל באופן מיוחד לפגיעה ביכולתו של העם להגן על עצמו, "דבר שהפך למנהג-קבע כלפינו".² שורשיו של דימוי העולם כאנטישמי במהותו ובכללותו התבהרו גם בשמשם כפריזמה הראשונית לפרשנותה של פרשת הטבח במחנות הפליטים בסברה ושתילה. התגובות מבחוץ לידיעות שהגיעו מביירות – הסבירו הפרשנים מפיציו של הנרטיב היהודי – אך מוכיחה את צביעותו של העולם. תגובתו של העולם לטבח, ולא הטבח עצמו, היא העניין המהותי. תגובה זו נובעת מאותם מקורות אנטישמיים אפלים שהנחו את כל ההיסטוריה של יחס עמי העולם אל היהודים, ובתור שכזו היא אינה אלא גרסה מודרנית של עלילת הדם נגד היהודים.

² רוזנבלום, הרצל (10.6.1982) "בשולי ידיעות אחרונות: מלחמת ששת הימים מס' 2". ידיעות אחרונות, ע' 2..

מצד שני, מגלים הפרשנים הדבקים בנרטיב היהודי דאגה מתמדת לדעת "העולם" על ישראל. תדמיתה החיובית של המדינה בעיני מתבוננים מן החוץ נתפסת כערך בפני עצמו אותו יש לשמר באדיקות. ניתן לאתר מתיחות בין שני קטביה של התייחסות זו אל העולם. מצד אחד, בהיותו לא יותר מאשר "קהילת צבועים" החורשים את רעת העם היהודי, מוצג העולם כמי שאינו זכאי להתערב בענייניה של מדינת היהודים. מצד שני, נתפסת דעת הקהל העולמית כשחקן מרכזי הקובע את גורל המדינה. באופן כזה מציג הנרטיב את המדינה והעם היהודי כלכודים במצב פרדוכסלי, בו הם נדרשים לספק ללא לאות את רצונם של שונאיהם.

הדאגה לתדמיתה של ישראל בעיני העולם הינה נקודת ההשקה הברורה ביותר בין שתי גרסאות הנרטיב הנסקרות כאן. גם הנרטיב האוניברסליסטי דואג ל"דימוי שלנו בעיני העולם". ואולם בעוד שבנרטיב היהודי משקפת דעת הקהל העולמית את יחסו העוין של העולם כלפי ישראל והיהודים, מפגין הנרטיב האוניברסליסטי עניין מהותי בדעתו של העולם. לדידו של נרטיב זה, הביקורתיות המופגנת כלפי ישראל מקורה אינו באנטישמיות, אלא בערכים הומניים ואוניברסליים המנחים את העולם המערבי ואשר ראוי כי ינחו גם אותנו. דעת קהל עולמית חיובית כלפי ישראל תדגים את הצלחתם של היהודים להימנות סוף-סוף על חבר האומות האוניברסלי. שכן תפנית כזו ביחס למדינת ישראל תבוא כתוצאה מן הנורמליזציה של החברה הישראלית שתתבטא בהשתחררותה מכבלים לאומיים ובאימוצם של ערכים אוניברסליים.

במסגרת הנרטיב היהודי התגובות לטבח בסברה ושתילה הדגישו ביתר שאת את הדימוי של "העולם" כעוין מעצם טבעו לעם היהודי. לעומת זאת נעשה בכך שימוש בנרטיב האוניברסליסטי כדי לחדד את הסברו של נרטיב זה ליחסו של העולם למדינת ישראל. בתפיסה זו התגובות לטבח לא רק שאינן בגדר של עלילת דם, אלא שהן מבטאות ביקורת עניינית שאינה מופנית כלפי כלל העם היהודי או הישראלי, אלא מכוונות כנגד מדיניותה של ממשלת ישראל. הביקורת על ישראל בדעת הקהל העולמית היא על כן רצויה משום שהיא עשויה להשפיע על דעת הקהל במדינה ולחזק את התמיכה במדיניות בעלת אופי הומניסטי יותר.

ההבדלים שבין שני הנרטיבים – היהודי וההומניסטי – באים לידי ביטוי גם במאפייני המיתוסים, הגיבורים, הערכים והסמלים שלהם, במיוחד כפי שהוצגו על רקע מלמת לבנון.

השואה

ה"מיתוס" המדגים בצורה החדה ביותר את דימויו של הנרטיב היהודי, "עשיו שונא ליעקב" ו"עם לבדד ישכון", הוא השואה. מאורע זה משמש להצדקת התנהגותו הכוחנית של העם

היהודי, ולסירובו להתייחס בכובד ראש אמיתי לדרישות שמציבות מולו מדינות העולם. בהקשר זה עולה ההשוואה שעשה מנחם בגין בין ערפאת הנצור בבירות להיטלר המסתתר בבונקר בברלין כהצדקה למצור על בירות כביטוי מובהק של מקום השואה בנרטיב היהודי.³

מאידך, גישתם של מפיצי הנרטיב האוניברסליסטי לא הסתכמה בקריאה להשתחרר מ"פריזמת השואה". כמה מהם אף בקשו לגייס אותה פריזמה עצמה לשירותו של נרטיב זה, תוך ביצוע מהלך של חילופי תפקידים בין יהודים ובני עמים אחרים, במיוחד על רקע מאורעות הטבח בסברה ושתילה. כך הופכים מחנות הפליטים במערב ביירות ל"פלנטה אחרת", וחיילי צה"ל מצטיירים כקלגסים הפוגעים בתושבי המחנות החפים מפשע.

הגיבורים הלאומיים

טיפולו של הנרטיב בגרסאותיו השונות בגיבורים הלאומיים מהווה עדות ברורה למבנה הרעוע שלו, ולהיעדרה של מסגרת נרטיבית דומיננטית. הנרטיב הלאומי בגרסת 1982, על שתי גרסאותיו, אינו מציג כל גיבור לאומי ברור ומוסכם. בנוסף על כך, גיבוריו האימננטים של הנרטיב הציוני, חיילי צה"ל, הופשטו מרוב מרכיביהם העל-אנושיים והוצגו על ידי הנרטיב בדמותם האנושית להכאיב ונטולת הילת הגבורה.

דמותו הקולקטיבית של חייל צה"ל היא המדגימה היטב את התרוקנותו של הפנתיאון הלאומי, בכל גרסאות הנרטיב. יותר מכל דבר אחר, אותם "גיבורים" הם אנטי-גיבורים. הם אנושיים ופשוטים, חסרי יומרות היסטוריות או לאומיות ואינם סוכנים על אנושיים המבקשים להגשים את שליחותו של הלאום. כל שהם מבקשים הם השקט, המימוש העצמי והסרת הנטל המונח על כתפיהם.

עניינו של החייל, אותו "צעיר ישראלי ממוצע", מתרכז סביב עצמו. הוא "ראש קטן", שלכל היותר מגלה סימפטיה לנכונותם של אחרים למסירות והקרבה למען ערכיהם. דאגתם המרכזית של החיילים היא "לעשות את השבת בבית". כפי שמעידים על עצמם כמה מהם, "כולם רוצים לחזור הביתה, מקווים לעשות את השבת בבית... מצב רוחם טוב, למרות שלא ראו טלוויזיה כבר יומיים, והפסידו דאלאס אחד".⁴

³ ראו Lieberman, Charles & Don-Yehiya, Eliezer, Civil religion in Israel. (Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1983).

⁴ מירון, מיכל (11.6.1982) "החיילים רוצים לעשות את השבת בבית". ידיעות אחרונות - מוסף לשבת, ע' 5.

אחת הנקודות המעניינות ביותר בהקשר לדמות אנטי הירואית זו שאינה חוששת לבטא בגלוי את פחדה מהמלחמה, היא הצגתה כדמות היהודית האותנטית. האנטי-מלחמתיות (הברוכה בעיני רוב הכותבים) נתפסת כתוצרה הטבעי של ה"יהודיות", הגוברת על האינדוקטרינציה הלאומית. כך, באופן פרדוקסלי משהו, עשוי הנרטיב האוניברסליסטי להדגיש תכונות "יהודיות" יותר מן הנרטיב היהודי.

שתי גרסאות הנרטיב, ובייחוד זו ההומניסטית-אוניברסליסטית, מדגישות את ההומניות כמאפיינת את דמותם הקולקטיבית של חיילי צה"ל, כמייצגי העם כולו. ישנה כאן מעין הקצנה של דימוי "הכובש הנאור" עד לכדי הפיכת שנאת הכח והסלידה מכל צורה של שימוש באלימות, שלא לומר פציפיזם, למרכיב מרכזי באופיים של החיילים.

יחד עם זאת, כמה מן הפרשנויות למלחמת לבנון חושפות כרסום בדמותם ההומנית של חיילי צה"ל, אם כי לרוב הדבר נעשה באורח עקיף ומרומז. דווקא כשבא כתבו הצבאי של הארץ להחמיא לחיילי צה"ל, על ש-"במבצע 'שלום הגליל' צה"ל לא בזז, למעט מקרים חריגים"⁵, הוא נמצא כמי שמנתץ את אחד הדימויים המרכזיים של חיילי צה"ל. הכתב מבהיר כי:

תופעה זו אינה בבחינת נורמה בכל מלחמות ישראל. אדרבא, המלחמות הקודמות אופיינו במעשי ביזה חמורים. במלחמת העצמאות נבזזו ערים ערביות בפראות, אך אותו זמן לא העזו אמצעי התקשורת לדווח על כך... כך אירע גם במלחמת ששת הימים. בלהט הניצחון המשכר נדם קולם של אמצעי התקשורת נוכח גל מעשי הביזה שפקד בעיקר את ערי הגדה.⁶

הכתב אף מפגין השתאות גלויה לנוכח העובדה ש"צה"ל לא בזז", ומנסה להסביר זאת לעצמו ולקוראיו כתוצרה של אכיפה משטרתית יעילה, ולא דווקא כתוצר של דרגה מוסרית גבוהה.

הרשעים

ציודו האחר של מטבע ה"אי-הרואיזציה" של החייל הישראלי היא ה"אי-דמוניזציה" של האויב הערבי. כשם שגרסאות הנרטיב מתקשות, או אולי מסרבות במודע, להציג בפנינו גיבור של ממש, כך הן אינן מעמידות לנגד עיננו כל "רשע" ראוי לשמו. במקום זאת עסוקים הכותבים, בייחוד מבין מפיצי הגרסה האוניברסליסטית, בהצגת אנושיותו של הנבל הקלאסי בסיפור, ומסירים במודע את ה"אחרות" מעל דמות זו.

⁵ יפת, זאב (21.6.1982) "צה"ל לא בזז". הארץ, ע' 11. בארי, ידידיה (21.6.1982) "מלחמה צודקת". ידיעות אחרונות - 24 שעות, ע' 10.

⁶ שם, 21.6.1982.

כפי העולה מן הנאמר, עומדת "האנשה" זו בתיאום גמור עם הנרטיב האוניברסליסטי. לעומת זאת צפוי הנרטיב היהודי לגלות נכונות רבה יותר לשמר את הדימוי ה"קלאסי" ה"דמוני" של הערבי, והוא אכן עושה זאת, אך באופן רעוע בעליל. אמנם, בין מפיצי הנרטיב היהודי יש המנסים להחיות את הגרסה הנרטיבית המוכרת, ולהציג את הערבים כ"אחר" המוחלט, אויב אכזרי ולא אנושי. אלא שגם במסגרת זו מוגבלת האחרות לחוג, המצומצם יחסית, של ארגוני המחבלים.

"מרצחי אש"ף" (בארי, 21.6.82) ו-"אנשי הרצח מקרב תלמידי היטלר הערביים"⁷, מושווים לסרטן בגופה של הקהילה בה הם חיים. הם משליטים פחד, תוקפים ללא אבחנה, אונסים צעירות ומלקים צעירים המסרבים לשתף עמם פעולה.⁸ באופן דומה, מצטייר יאסר ערפאת כגלגולו העכשווי, הגרוע יותר, של אדולף היטלר. אם יתפוס ערפאת שלטון כלשהו, מזהיר הרצל רוזנבלום,⁹ הוא:

יערוף את ראשי ילדינו בלילה ולאור השמש, ויאנוס את נשותינו לפני שהוא יקרען לגזרים ויטילנו מכל הגגות הרחובה, ויפשוט את עורנו נוסח הנמרים הרעבים בגיונגל בכל מקום שבו ייתקל בנו – בלי ה"סדר" הגרמני, והטראנספוטים המאורגנים של אייכמן, והציפייה לבואם של הגזים ושאר ההצטעעויות האינטליגנטיות של היטלר...". הוא יעשה זאת כשהעולם מסייע בידו, ולפיכך השוואת ערפאת להיטלר במקומה היא... הן האשמדאי ההוא היה "חתולון" בהשוואה למה שמביא אותו ערפאת וה"אנטרואז"¹⁰ החברתי שבו זכה הוא.

ואולם דיבורים מסוג זה היוו אך קול אחד בתוך בליל נרחב של קולות, שרובם המכריע שללו באופן זה או אחר את אחרותו של הערבי. מהלכי המלחמה חשפו למעשה שתי קבוצות של "ערבים": זו של מחבלי אש"ף מצד אחד, וזו של תושבי דרום לבנון ופליטי המלחמה מצד שני. רבים מהכותבים הדגישו את ההבחנה בין שתי קבוצות אלה, כשהם מגלים הזדהות רבה עם הקבוצה השניה של הפליטים הלבנונים, ובאמצעותה הביאו לידי ביטוי את ה"אנשה" של האחר הערבי.

יתר על כן, ה"ריהביליטציה" החלקית של האחר לא פסחה גם על המחבלים עצמם. בפרשנויות שהציעו רוב הכותבים הצטיירה דמות המחבלים באורח חיובי יותר מבעבר. הפרשנים

⁷ רוזנבלום, הרצל (10.6.1982) "בשולי ידיעות אחרונות: מלחמת ששת הימים מס' 2". ידיעות אחרונות, ע' 2.

⁸ רוזנבלום, הרצל (8.6.1982) "בשולי ידיעות אחרונות: באוזני חביבי". ידיעות אחרונות ע' 2.

⁹ רוזנבלום, הרצל (2.7.1982) "מלמול ילדותי". ידיעות אחרונות, ע' 2.

¹⁰ שם, 2.7.1982.

השונים, ובמיוחד מפיצי הנרטיב האוניברסליסטי, השתדלו להציג עמדה בעלת חזות אובייקטיבית, מנותקת, שממנה יכלו להתייחס למבנהו, ליכולתו וליעילותו הצבאית של הארגון לשחרור פלשתיין באופן ענייני יחסית. בין כותבים אלה היו אף מי שלא היססו להחמיא ל"לוחמי אש"ף", על אשר "גילו במלחמה האחרונה תעוזה שאסור לזלזל בה, תבונה, תושיה בשדה הקרב... הגדילו לעשות ילדי אש"ף, שעמדו זקופים מול טנקים וירו באומץ לא מבוטל".¹¹ כך זוכים "ילדי האר. פי. גי." שיולבש עליהם אחד הדימויים הבולטים במיתולוגיה הציונית, המתארת את מגיני הישובים במלחמת תש"ח כמי שעמדו זקופים וללא נשק ביד אל מול טנקי האויב הערבי. דמותו של ערפאת זוכה גם היא לדיונים "אובייקטיביים" שכאלה, בהם ההתייחסות אליו היא קרה ומחושבת, כמעט נטולת דימויים של אחרות.

גבולות הקולקטיב

בפרשנויות בעיתונות החילונית למלחמת לבנון ניתן לזהות מיעוט בולט של התייחסויות למימדי ההיסטוריה והמסורת היהודית, והדבר הוא אחד הסימנים לחסרונה של מסגרת נרטיבית מאחדת ומוסכמת. יחד עם זאת, בולטת התעמקותם של הפרשנים מייצגי הנרטיבים השונים בשאלה של גבולות הקולקטיב הלאומי. ניתן לחלק שאלה זו לשלושה תחומים: מעמדה של יהדות התפוצות, היחס ליהודים המהגרים מישראל ושאלת אחדות העם.

יהדות התפוצות

נושא היחס ליהודי התפוצות מורכב למדי, ואינו חופף בדיוק את ההבחנה בין הנרטיבים השונים. עם זאת, אחד ממאפייני הנרטיב היהודי הוא יחסו החיובי והאוהד כלפי יהדות התפוצות. רעיון שלילת הגולה נדמה כמי שאבד עליו הכלח לחלוטין בגישה זו, והוא מפנה את מקומו לתפיסה האתנית היהודית המסתכמת בביטוי כפול המשמעות, "עם ישראל".

מאמרי הפרשנות שעסקו ביהדות התפוצות בתקופת מלחמת לבנון, הפגינו רצון עז לחיזוק הקשר בין היהודים במדינת ישראל לבין אחיהם שבארצות אחרות, ובייחוד בארה"ב. קהילה היהודית האמריקנית מוצגת במאמרים אלה כבעלת ברית אמיתית שנחלצה לעזרתם של יהודי ישראל בעת משבר. אם בעבר הוצגה התמקדותה של יהדות ארה"ב בגיוס כספים לטובת המדינה היהודית באור שלילי משהו, כסוג מסוים של ציונות לקויה, הרי שעל רקע מלחמת לבנון

¹¹ הבר, איתן (18.6.1982) "יש חשש שאש"ף יחזור לשיטות פעולות הראווה הרצחניות". ידיעות אחרונות - מוסף לשבת, ע' 3.

נשמעה קריאה ברורה לתת פרסום מירבי לפעולות גיוס הכספים שעשתה הקהילה היהודית שמעבר לים, ואף נמתחה ביקורת על ממשלת ישראל שלא השכילה "לשלוח את מתרימיה לחו"ל מיד עם פרוץ הקרבות".

יחד עם זאת, נדמה כי התופעה הבולטת היא מיעוטן היחסי של ההתייחסויות ליהדות התפוצות. אין זה מפתיע שמפיציו של הנרטיב האוניברסליסטי כמעט ואינם מתייחסים ליהודים שמחוץ לישראל. במסגרתו של נרטיב על-לאומי שכזה, אין כמעט מקום לזיקות פרימורדיאליות. מה שמושך במיוחד את תשומת הלב הוא מקומה המשני של יהדות התפוצות בנרטיב היהודי. למיטב הבנתי, יש לתלות מצב זה בעיסוקו הכמעט אובססיבי של הנרטיב בשני ממדים אחרים, פנימיים, של גבולות הקולקטיב הישראלי – אחדותו של הקולקטיב ותופעת נטישתו. בממדים אלו אדון להלן.

"היורדים"

בגרסתו "היהודית" של הנרטיב הלאומי הציוני תופס המהגר מישראל, או "היורד", את מקומו של היהודי הגלותי כמגלם של דמות האנטי גיבור. רבים ממפיציו של הנרטיב היהודי ייחדו את טוריהם לשאלת היורדים. הדיונים בנושא זה התאפיינו בשימוש בלשון בוטה ביותר וחשפו את הרגישות הרבה המיוחסת למימד זה של גבולות הקולקטיב הלאומי. כך למשל, בעקבות התבטאותו של יצחק רבין, שכנה את היורדים בשם "נפולת של נמושות", נדרשה אורה שם אור לנושא היורדים:

אתם עדי, שניסיתי. חיפשתי מתחת לשולחנות, בחשתי בתוך נפשם החולה... מצצתי מעצמי את הטיפות האחרונות של "להבין זה לסלוח"... היורדים, טענתי... היו, נשארו ויישארו ישראלים, למרות שירדו... ואל לנו לזרוק בהם את האבן הראשונה או השנייה... אבל עכשיו, כאשר הם מגיעים ל"חופשות המולדת", ואני נפגשת איתם פנים אל פנים, ואני שומעת אותם קוראים לביתם "קימאן ג'וספין דונט קריי, בי א-גוד גירל...". עם הרי"ש הצברית המתגלגלת, וכאשר אני עדה לכך שג'וספין הקטנה אינה יכולה לדבר עם הסבא והסבתא, כי הם אינם יודעים אנגלית והיא אינה יודעת עברית, ואני רואה אותם בחוצות העיר, אנשים צעירים שהפנו עורף למולדתם, למולדיהם, ואני רואה אותם מזמינים לעצמם ולז'וספין הקטנה המבורגר עם צ'יפס, והרבה קצ'ופ, והם מתנצלים שכבר אינם רגילים לאוכל הישראלי... – עולה לי הדם לפנים, למוח, האדרנלין מתחיל להיווצר בכמויות מעל למותר,

ואני לא יכולה שלא לסקול אותם באבני המילים של יצחק רבין: אתם נפולת של נמושות!¹²

התייחסויות ברוח שכזו מעידות על תפיסה מצומצמת יחסית של מושג "העם". מקורן בהבחנה ברורה, ככל הנראה מורשתו של הנרטיב הציוני "הקלאסי", בין יהודי ישראל לבין היהודים הגלותיים. הזיקה הפיזית אל הקולקטיב מוצגת בגישה זו כתנאי הכרחי לקיום אינדיבידואלי אותנטי ובעל משמעות. הקיום הלאומי בארץ ישראל במסגרתה של מדינה יהודית נתפס כמי שבלעדיו אין חייו של האדם היהודי שלמים.

בגרסתו החדשה יותר של הנרטיב הציוני נעשית הפרדה בין שלוש קבוצות – ישראלים (יהודים), יורדים ויהודי התפוצות. האחרונים זכו למעין "ריהבילטציה", והדרישה שהוצגה לפנייהם בעבר שיעלו ארצה נזנחה באופן מעשי. דימויים של היורדים, לעומת זאת, הושחרו, ועליהם הוטל תפקיד הבוגדים באומה, שמוחקים את כל המפעל הלאומי ב"חזרה אל הגטו".¹³ דימוייהם השליליים של חיי הגלות ובראשם הטפילות, הפאסיביות, הבריחה מאחריות, מוטלים עתה כולם על היורדים, ש"יצרו פזורה חדשה"¹⁴ ברחבי העולם כולו.

ההתייחסות השלילית אל היורדים מצביעה, כמובן, גם על מקומה של ארץ ישראל בהגדרת הזהות הלאומית. מרכזיות הדאגה לממד זה של גבולות הקולקטיב מאפיינת את הנרטיב היהודי בלבד. לדאגה שכזו אין מקום במסגרתו של הנרטיב האוניברסליסטי. נהפוך הוא – היא נוגדת את נטיותיו האוניברסליות.

אחדות העם

אחד מערכיו המרכזיים של הנרטיב היהודי היא אחדותו הפנימית של עם ישראל. מפיציו של נרטיב זה שבים ודנים בנושא האחדות הלאומית, בקונסנוס ובהסכמה הלאומיים, וחושפים בדבריהם כמיהה ברורה לקיומה של אחדות זו, המלווה בדאגה עמוקה וחשש אמיתי לגורלה. קריאה בעיתוני יוני 1982 מעלה את התחושה שרבים מהפרשנים הרגישו צורך לשוב ולהדגיש באוזני קוראיהם (ובאוזני עצמם), שהעם מאוחד, והפירוד ממנו והלאה. מגמה זו מעידה על

¹² שם אור, אורה (4.6.1982) "ובכל זאת, נפולת של נמושות". ידיעות אחרונות, 7 ימים, ע' 47.

¹³ רוזנבלום, הרצל (4.6.1982) "כמה הערות אגב". ידיעות אחרונות, ע' 2.

¹⁴ עמיקם, אליהו (18.6.1982) "הרגו את הרצח?". ידיעות אחרונות - מוסף לשבת, ע' 15.

החשיבות שמייחסים הכותבים לערך האחדות הלאומית, כמו גם על הסכנה שלדעתם מרחפת מעליו – סכנה שהתחזקה בעקבות הפולמוס על המלחמה.

לעומת התעסקות אובססיבית זו באחדות במסגרת הנרטיב היהודי, יחסו של הנרטיב האוניברסליסטי אל האחדות הלאומית נע בין התעלמות סוחפת לבין שלילה בוטה. בעיני רבים ממפיציו של נרטיב זה, התביעה הנמרצת לאחדות לאומית הינה אבן נגף בדרכו של הפרט המבקש לממש את עצמו ולבטא בצורה חופשית את דעותיו ותחושותיו. "האחדות הלאומית" אינה לשיטה זו אלא כלי אנכרוניסטי להשתקתם של הקולות ה"אחרים". יחסם של חסידי הנרטיב האוניברסליסטי כלפי הערך של אחדות לאומית, ביחד עם ערכי הפטריאטיזם וההתנדבות הלאומית הנלווים אליו, מגלה את הבקיע העמוק ביותר שבין נרטיב זה לנרטיב היהודי. כאן נחשפת סלידתם, הגסה כמעט, של הכותבים מהלאומיות, על שלל ביטוייה.

סיכום

המאפיין הבולט ביותר של הפרשנות העיתונאית למציאות של מלחמת לבנון הוא העדרה של מסגרת נרטיבית-פרשנית דומיננטית. הפרשנים העיתונאים נדמים כחסרים תמונת עולם פרשנית כוללת, או כמתחמקים במתכוון מהצגתה של תמונה שכזו. יחד עם זאת, דומה שניתן לזהות שתי מסגרות נרטיביות מתחרות, שכוננו כאן בשמות "הנרטיב היהודי" ו"הנרטיב ההומינסטי".

קשה לקבוע ידו של מי משני הנרטיבים על העליונה בתקופה הנדונה. כפי שמעידה זהותם של הכותבים השונים, היו אלו ראשיה הבכירים (והותיקים) ביותר של המערכת העיתונאית (בייחוד במערב ודיעות אחרונות) שהפיצו את הנרטיב היהודי, כשמולם עומדת שורה ארוכה בהרבה של כותבים, ותיקים וצעירים כאחד (בייחוד בעיתון הארץ), שנטלו על עצמם להפיץ את הנרטיב האוניברסליסטי.

התפתחות הדברים בהמשך הציגה לעומת זאת הכרעה חד משמעית. הנרטיב האוניברסליסטי, שהשתכלל, התנסח-מחדש והתפתח, זכה לבכורה מובהקת בשנות התשעים. הטיפול העיתונאי בהסכם אוסלו וברצח רבין היוו הדגמה מאלפת לנצחונו של נרטיב זה. הרושם הוא שהסיבה לנצחון זה טמונה, בין היתר, בשבר שהותירה מלחמת לבנון "הסתבכותה" של המלחמה, חוסר יכולתו של צה"ל להציג נצחון חד משמעי והפגיעה הקשה בדימוי ההומינסטי שגרמה המלחמה. ההתמודדות עם שבר זה – ולאחריו עם האינתיפאדה הראשונה, הכריעה את הכף לכיוון הנרטיב האוניברסליסטי.

